

Mot hållbart bruk av ren- och fårbetesmarker i Norden

Ren- och fårbete kan ha både negativ och positiv inverkan på biologiska mångfalden. Inverkan beror på vilket djur som betar, djurens antal, naturtypen som betas samt dess produktionsförmåga. Också årstiden och betets intensitet har betydelse.

Betande renar och får påverkar betesmarkerna i området de betar på många sätt. För kraftigt bete kan ändra växtsammansättningen och skada vegetationen som till och med kan försvinna helt, vilket skadar jordmånen och kan leda till erosion. Å andra sidan kan mångfalden på vissa områden gynnas av lämpligt bete, som hindrar igenväxning. I Norden bör man därför ännu tydligare sträva efter ett långsiktigt hållbart bruk av ren- och fårbetesmarkerna för att gynna biologiska mångfalden samt att olika näringar och markanvändningsformer är förenliga med varandra.

Renbetets inverkan på vegetationen

Som följd av kraftigt bete blir vegetationen ensidigare och artmångfalden minskar. Å andra sidan växer områden igen i avsaknad av bete. I båda fallen minskar naturbetesmarkernas, och därmed hela Nordens biologiska mångfald. En växling mellan perioder av kraftigt och svagt bete skapar däremot bra förutsättningar för till exempel krävande kärnväxter, förutsatt att betesintensiva perioder inte blir för långvariga. Fjällbiotoperna är särskilt känsliga för hårt bete på grund av samverkande faktorer såsom kärva klimatförhållanden, långsamma jordmånsprocesser, tunna jordlager, kraftig vind- och vattenerosion, vegetationens låga produktionsförmåga samt markens ibland kraftiga lutning.

På vintern betar renarna i första hand lättsmälta lavar, tagellavar, gräs och ris, och på sommaren örter och löv. Kraftigt bete leder till att mindre smakliga och svårsmälta örter, gräs, starr och mossor ökar. Om renarna inte kan förflytta sig till nya betesområden betar de även dessa växter och då kan helt vegetationslösa områden uppstå, som är känsliga för erosion. Lavbetesmarkerna behöver en lång tid för att återhämta sig efter att betestrycket minskar, men andra betesmarker återhämtar sig i allmänhet relativt snabbt.

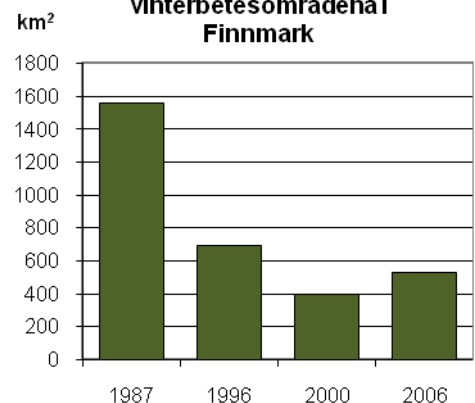
Tidigare begränsades renarnas antal i första hand av vinterbetesmarkernas bärkraft och väderförhållanden. Om renarna på vintern inte kommer åt födan

Renar och får i Norden

Renar har hört till Nordens natur i över 10 000 år, ända sedan istidens slut. I norra Skandinavien och norra Finland har renskötsel med tamrenar förekommit ända sedan 800-talet, och på 1600-talet utvecklades renskötseln till en betydande näring. I Norden betar renarna i fjäll- och skogsområden i norra delarna av Norge, Sverige och Finland.

Fårskötsel förekommer i alla nordiska länder, men fårbete orsakar betydande problem bara på Färöarna, Island och Grönland. Vikingarna hämtade fåren till dessa öar redan på 800–900-talen.

Ändringar i arean av lavmark i vinterbetesområdena i Finnmark

Lavmarkerna i Finnmark har ökat lite under 2000-talet.
Källa: Norut As

I norska Finnmark är renhjordarna täta. På sommaren betar djuren på kusten och på vintern på inlandets fjällhed. Vinterbetesmarkerna i Finnmark var i gott skick ända till 1980-talet, men har sedermera blivit starkt överbetade. Renantalet sjönk under renskötselåret 2000/2001, men har sedan dess stigit igen. Samtidigt har också lavbetesmarkernas area ökat från år 2000 till 2006, då den senaste satellitkarteringen gjordes. Ökningen möjliggjordes av senaste årens snöfattiga vintrar. Då det finns mycket snö är sänkorna mellan fjällviddens högre partier täckta av ett tjockt lager snö, och de högre partierna, som hålls snöfattiga av vinden, blir lätt överbetade. Under snöfattiga vintrar kan renarna däremot beta också i sänkorna och då lättar betestrycket på de högre partierna.

I Finland får renarna tilläggsfoder på vintern. Bild: Mauri Nieminen

genom snön lider de av näringsbrist. Numera får renarna i Finland tilläggsfoder i form av ensilage och hö på vintern. Vinterutfodringen, samt medicinering av djuren mot parasiter, har på många håll gjort det möjligt att hålla större renhjordar än betesmarkerna naturligt kan upprätthålla. Som följd av detta, och av att människan begränsar renarnas rörelse med stängsel, har det uppstått lokalt överbete.

Eutrofa områden lider av sommartida bete och trampande, vilket hotar fjällbjörk- och videdungarna om de inte kan förnyas. Sommarbetet sliter också växttäckets på karga lavhedar och kalfjäll, speciellt vid renstängslan. På vinterbetesmarkerna skadar renarna lavtäckets bara fläckvis, då de gräver fram lavar genom snön.

I Finland täcker renskötselområdet en tredjedel av landets yta. Fjällområdet är ställvis kraftigt betat både på sommaren och på vintern. Intensivt bete på samma områden året runt minskar lavarna, som förnyas långsamt, trots att renarna på sommaren främst äter löv och örter. Lavtäckets på sommarbetesmarkerna är ändå på grund av sommartida trampande i betydligt sämre skick än på vinterbetesmarkerna. De sköra lavarna trampas lätt sönder då ingen snö skyddar dem. I Finland har lavtäckets försämrats redan länge. Lavarna förnyas sig bra bara på några få ställen i allra nordligaste Finland. I övriga områden är lavarna antingen kraftigt slitna eller förnyas långsamt.

Under 1990-talet uppmärksammades flera fall av vegetationsskador och jorderosion i de svenska fjällen. Senare forskning har dock visat att de kraftiga tramp- och betesskador som ibland förekommer vid inhägnader och stängsel inte är allmänna i hela fjällkedjan. Situationen i de svenska fjällen är inte jämförbar med de situationer som uppstått till följd av alltför intensiv rennäring i norra Finland och i norska Finnmark.

Fårens inverkan på Nordatlantens öar

På Färöarna överskrider fårbetet området bärkraft i nuvarande klimat. Färöarna ligger innanför den nordliga trädgränsen och utan det kraftiga fårbetet kunde vide växa på öarna. Idag finns c. 70 000 fullvuxna får på Färöarna. Det finns c. två hektar betesmark per får, vilket nätt och jämnt överskrider gränsen för överbete. På sommaren betar fåren på naturbetesmarker och på vintern också på åkrar och gräsmattor i tätorterna.

I värsta fall kan kraftigt bete och väderförhållanden leda till att vegetationen försvinner och jordmånen eroderas. Island och Grönland har samma problem som Färöarna med kraftigt bete och slitage av vegetationen som leder till erosion. På Färöarna följs betets inverkan på erosionen upp på öarna Streymoy och Sandoy, där betesmarker är inhägnade.

På Island betar fåren fritt i landskapet under somrarna. Under senare tid har effekten av betet på erosionen varit mindre än tidigare, vilket beror på att antalet får har minskat till hälften under de senaste 30 åren. En annan orsak är t.ex. understöd som beviljas för hållbart bruk av betesmarker. Cirka 40 % av Islands yta är allvarligt eroderat. Dessutom har en svag erosion börjat på 26 % av ytan. Utvecklingen på de svagt eroderade områdena går ännu att vända genom att se över markanvändningen eller genom åtgärder för att öka vegetationen. Det är svårt att avgöra i vilken grad erosionen beror på tidigare utbrett överbete, men numera har naturens krafter såsom vind och vatten den största betydelsen. Bete inverkar fortfarande lokalt på erosionen, men i allt mindre grad jämfört med de primära orsakerna. Numera betar knappt 500 000 får och 70 000 hästar på Island.

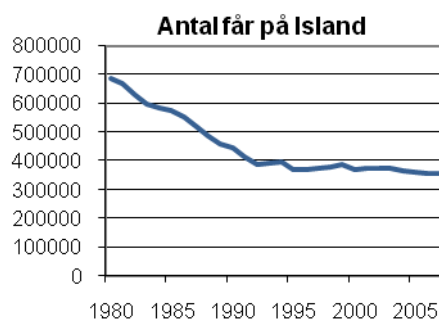
På södra Grönland började kommersiell fårskötsel i början av 1900-talet, med djur hämtade från Färöarna och Island. I 50 års tid betade fåren i fjällen året runt, och antalet får varierade kraftigt på grund av brist på foder och stall samt ogynnsamma väderförhållanden. Dagens fårskötsel grundar sig på hållbart bete och fåren betar fritt bara på sommaren. På vintern hålls de i stall. Numera finns c. 20 000 fullvuxna får på Grönland. Trots att överbete förekommer lokalt finns det enligt uppskattningar plats för lika många får till på södra Grönland.

Litteraturförteckningen finns på faktabladets hemsida: www.miljo.fi/nordensnatur > Faktablad > Ren- och fårbeta

Förutsättningar för hållbart bete

För den biologiska mångfaldens del är ett hållbart bruk av naturresurserna en grundförutsättning. Antalet betande djur måste bättre anpassas till betesmarkernas produktions- och förnyelseförmåga så att den biologiska mångfalden och produktiviteten kan upprätthållas. För att förbättra betesmarkerna och öka mångfalden borde cirkulerande bete utvecklas och bete styras till tåligare områden och områden som hotar växa igen. Om klimatförändringen fortsätter och betet inte hålls måttligt och lämpligt för varje område kan fjällnaturtyperna ändras ännu mera både till sin artmångfald och vegetationens riklighet.

Renskötsel hör till de nordliga folkens äldsta traditionella näringar, som bör bevaras också för sitt kulturhistoriska värde. Får- och renskötseln måste vara förenliga med andra näringar och markanvändningsformer, inklusive naturskyddet. Reglering av antalet renar och får är ändå en svår fråga, eftersom ren- och fårskötsel är viktiga näringar. Samhället måste kunna erbjuda alternativ om dessa näringar måste begränsas.

Antalet får på Island har halverats under de senaste 30 åren. Källa: Islands statistikcentral

På Färöarna betar fåren fritt i landskapet. Bild: Anna Maria Fosaa